

BENGI LÁSZLÓ

A filológiai tudás mint határtapasztalat

Kosztolányi Dezső publikálási gyakorlatáról*

Kosztolányi Dezső korának egyik legjelentékenyebb és igen terjedelmes életművét hozta létre. Ennek ellenére a filológiai eredményekre reflektáló irodalomtörténeti feldolgozások számára Kosztolányi inkább csak a közelmúltban vált a 20. század első harmadának sok szempontból meghatározó és jellemző figurájává. Természetesen szó sincs arról, hogy Kosztolányit valamiféle tudatos rejtőzködés, a nyomok szándékos eltüntetése jellemezte volna. Sőt, a szöges ellentétét gondolom ennek: Kosztolányi – részint tudatosan, részint egyszerűen írói és újságírói munkájának lendületében – igen bőkezűen szórta azokat a jelzésértékű információkat, amelyek a filológiai alapozottságú kutatások számára ösztönző nyomokat, a kor megértéséhez mértékadó kiindulási pontokat jelentenek. A szemfüles filológus olyan sok jelzésre bukkanhat, hogy azok már nem is mennek ritkaságszámba, hanem az életmű természetes, a pálya mindennapjaihoz tartozó kísérőjelenségét képezik.

Kiadástörténet és filológiai érdeklődés

Kosztolányi műveinek kiadás-, olvasás- és szűkebben véve kutatástörténete igen komoly s legkevésbé sem csak az irodalmi ízlés változásaiból adódó hullámmutatást mutat. Az életmű értékelésében és vizsgálatában erős törés, szinte végletes szakadás következett be a negyvenes évek végén, jóllehet a Kosztolányi halálát követő évtized – minden kultuszteremtő próbálkozásának ellentmondásossága ellenére – más jövőre látszott utalni: Baráth Ferenc és Szegzárdy-Csengery József monográfiái, a zömében folyóiratok hasábjairól összegyűjtött hátrahagyott művek Illyés Gyula nevével fémjelzett kiadása a filológiai jellegű kutatások megindulását jelezte. Elsősorban az irodalommal való foglalkozás politikai jellegű feltételei között kereshető annak oka, hogy Kosztolányi ezt követően jó ideig mégsem bizonyult afféle paradigmaticus szerzőnek.

Abban, hogy a 20. század második felében Kosztolányi művei jelentősen bővített kiadásban is hozzáférhetővé váltak, Réz Pálnak voltak múlhatatlan érdemei. Ezt azért fontos rögzíteni, mert a gyűjteményes kiadás nem mindenben segítette a Kosztolányi-kutatást. A Réz által megkezdett munka részben azért szakadt meg, s nem talált közvetlen folytatásra, mert sajátos belső ellentmondás feszítette: végső soron

* A tanulmány a K 108700 számú NKFI-pályázat támogatásával készült.

úgynevezett népszerű kiadás jött létre, amely azonban az ehhez szükségesnél messze több eredményre épült. Ebből is adódott, hogy nemcsak a tágabb olvasóközönség, de az irodalomtörténeti értelmezés számára is az az összkiadás lett a kézenfekvő kiindulópont, amely alapján nem ilyen igények kielégítésére készült.

A Réz-féle kiadásban – még ha ez nem is áll annyira messze magának Kosztolányinak a szándékától és törekvésétől – sokkal erősebb az életmű egységének tanúsítása, mint ahogy az valójában fönnáll. Amikor ugyanis a kötetek valamely írás első változatának keletkezési ideje (és megjelenési helye) fölött az utolsó változatot adják, azzal jelentősen csökkentik a szövegek közötti távolságot. Hasonló következményekkel jár az a – sorozaton belül sem egységes – gyakorlat, hogy egyes kötetek úgy alakítanak ki ciklusokat és szövegcsoportokat, hogy az nem vagy csak igen körülmenyesen teszi visszakövethetővé az írások megszületésének időrendjét. Mindezek a szövegközlési anomáliák aligha lennének elfogadhatók egy kritikai kiadás esetén, de nem föltétlen kárhozthatandók egy szélesebb olvasóközönség számára készült gyűjteményes kiadásban. A tudományos kutatás viszont ettől eltérő igényeket támaszt, s csak reménykedhetünk abban, hogy az időközben elért filológiai részeredmények és a kritikai kiadás eddig napvilágot látott – töredékességükben is kisebb könyvespolcot kitevő – kötetei olyan sorozat nyitányát jelentik, amely nem szakad meg úgy, mint ahogy az a filológiai irányultságú kutatásokkal történt különösen az Illyés-, de részben a Réz-féle kötet sorozatok megjelenését követően.

A többszörös megjelenés gyakorlattá válása

A 20. század első évtizedeiben a szövegek több-, sőt sokszoros sajtóbeli megjelenése – amint legutóbbi könyvemben részletesen igyekeztem bemutatni¹ – nem esetleges vagy alkalmoszerű, hanem olyan rendszert alkotó gyakorlat volt, amely konstitutív szereppel bírt az irodalom nyilvánosságának kialakításában. Más szavakkal, az újságírás és a sajtóbeli szereplés világában nem kivétel, hanem szinte szabály volt, hogy egy-egy írásukat a szerzők többször is megjelentették, sőt a szerkesztők is – esetenként kalóz módon, de félig-meddig tudottan és eltűrtten – ismételten leközlötték.² Ráadásul ennek a folyamatnak gyakorta még az sem vetett véget, ha egy írás kötetben is napvilágot látott.

¹ BENGI László, *Az irodalom színterei: Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben*, Bp., Ráció, 2016.

² Mikszáth Kálmán utánközléseiből hoz példákat HAJDU Péter, *Ellőtt puskaporok utolsó durranása vidéki lapok tárcarovatában: A Mikszáth-szövegek másod-, harmad- stb. közléseiről* = „Nem súlyed az emberiség!...: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, CSÁSZTVAY Tünde, CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 733–740. Cholnoky Viktor és László (újra)közlési gyakorlatait Wirágh András több tanulmánya tárta föl: WIRÁGH András, Cholnoky Viktor, *a szépíró: Írásgyakorlatok – publikálási stratégia – korai recepció*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2017; Uő., *Korszerűtlen filológia, avagy a tárcanovellától a szövegatlaszig: Cholnoky László publikálási praxisa: Éjszaka, It*, 2016/2, 204–215.

Az újraközlés, a szövegváltozatok megjelenésének ismétlődéstől vezérelt sorozatokba rendeződése – minthogy átfogó gyakorlatnak, a sajtó egyik szervezőelvének számított – sajátos szemléletmódot, olvasási fölfogást is jelentett. Ennek középpontjában megítélésem szerint a részlegesség állt – olyasféle tapasztalat, amely sem a romantika szerves egységről alkotott eszményével, sem az esztéta világalkotás irodalmi látásmódjával, sem a művészet társadalmi szerepvállalását hirdető elképzelésekkel nem bizonyult maradéktalanul összeegyeztethetőnek. Nem volt ekként véletlen, hogy az újraközlés gyakorlata és szemlélete a világháborút követő irodalomtudományi (sőt nem csekély mértékben sajtótörténeti) kutatásokban jószerével feledésbe ment, kiesett az irodalmi tudatból. Pedig ez a gyakorlat nemcsak a maga korában volt meghatározó erejű és jelentőségű, de a – némi nagyvonalúsággal és egyszerűsítéssel – posztmodern állapotként emlegetett értelmezői-befogadói helyzettel is könnyen párhuzamba állítható. Napjainkból tehát mintegy újraértékelhető a század eleji sajtó működésének a 20. század második felében periferikussá és mintegy kuriózzummá vált szervezőelve.

A többszörös közlés gyakorlatának a részlegesség tapasztalatával való lényegi kapcsolata több szinten megnyilvánul. Variáns és kontextus egyaránt értelmezhető ennek a jegyében: a korabeli sajtóban mind az eltérő szövegváltozatok, mind a különféle szövegkörnyezetek egymás számára az alternatív lehetőségek horizontját hozzák létre, amelyhez viszonyítva az éppen megvalósuló közlésmód legfeljebb afféle töredéknek tekinthető. Általában még a nagy példányszámban megjelenő országos lapok is csak óvatosan lépnek föl azzal az igénnyel, hogy az irodalmi szövegek rögzített és kanonikus kontextusának számítsanak – paradox módon ez inkább a kis példányszámú folyóiratok esetében látszik nyomatékosabban képviselt szemléletmódnak.

A sajtóbeli újraközlések rendszerszerű működése arra az – átfogó tájékozódás hiányára apelláló – elgondolásra épült, hogy a különféle kiadványok csak a közönség egy meghatározott körét érik el, és az olvasók eme körei között viszonylag csekély az átfedés.³ Ez esetenként még olyasféle föltevessel is társult, hogy a befogadóknak (és szerkesztőknek) sajátos felelősség tulajdonítható, és így valószínűtlen, hogy fölismernék vagy legalábbis megrovóan tudatosítsák az újraközléseket. Ha tekintetbe vesszük, hogy milyen nagy számban jelentek meg lapok ebben az időben magyar nyelven, nincs mit csodálkozni eme föltevéseken és az újságkészítés gyakorlatában igazolt működőképességükön. Ebben a helyzetben az időszaki kiadványok nem föltétlen keltettek olyan benyomást, mintha a hírek körén túl mindenről tájékoztatnának, mintha a kulturális életvilág átfogó bemutatásával szolgálnának. Legalábbis azok számára, akik valamelyest ismerték a sajtó működését, s nem naiv módon olvastak újságot, a részlegesség természetes módon, értékítélet nélkül társult a sajtómegjelenések világához. Mindeközben pedig a többszöri megjelenés arra is szolgált, hogy egy

³ Ez lehet az egyik oka annak, hogy az első világháborút követően – jóllehet a magyar sajtó intézményes működése számos megrázkódtatáson és jelentős változásokon ment keresztül – az újraközlés rendszer szintű gyakorlata nemhogy széthullott volna, de jelentőségéből sem igazán vesztett: a határon túli magyar nyelvű sajtó egyik kapcsolatát biztosította az anyaországgal.

írással minél nagyobb számú olvasó ismerkedhessék meg a – közlésére párhuzamosan, egymástól függetlenül vagy épp a szöveget egymástól átvéve vállalkozó – különböző fórumokon.⁴

A többszörös közléseket alapjában véve egyidejűtlen egyidejűség jellemzi. Messze nem szükségszerű eset, hogy az írárok megjelenési sorrendje világos korrelációban áll, vagyis könnyen megfeleltethető a szövegváltozatok időbeli rendjével. A számos újságnak és folyóiratnak dolgozó Kosztolányi⁵ például a húszas években némely kézzel másolt (tehát nem föltétlen betű szerint azonos) szövegét egyszerre adta át közlésre saját lapjának, a Pesti Hírlapnak, és küldte el valamely határon túli lap számára. A kéziratok megjelenésének üteme azonban eltérő volt, és így változhatott, mely orgánium hozta le előbb a szöveget. A határon túli lap nemritkán később közölte az írást, mint a budapesti, csakhogy a Pesti Hírlapnál Kosztolányinak lehetősége volt időközben módosításokat eszközölnie szövegén. Ebből következően a korábban megjelent változat a szerzői írástaktust tekintve akár a későbbi is lehet. Gyakorta ezért nem csekély filológiai munka, aprólékos szövegösszevetés szükséges annak megállapításához, hogy milyen leszármazási rendbe illeszthetők a lapoknak küldött másolatok, mi fakadhat a szerkesztők és esetlegesen a lap írásmódbeli gyakorlatát érvényesítő szedők, illetve korrektorok beavatkozásából, és mely változatok adódnak a szerző korrektúra vagy másolás közben végzett módosító, ám adott esetben hibákat is vétő tevékenységéből.

Nem ritka, hogy a szerző valamely művének újabb megjelentetésekor – szándékosan vagy a keze ügyébe eső forráshoz nyúlva – nem a közvetlen megelőző, vagyis éppen legutolsó közlést „folytatja”, nem ennek szövegét módosítja és írja tovább, hanem egy még korábbi változatot. Ez a jelenség a leszármazási fa olyan elágazásának felel meg, amelyet követően a fa ágai időben egymással párhuzamosan növekednek. Amikor pedig az újraközlés immár valóban rendszerszerűen működő gyakorlatnak számított, Kosztolányi és a kor más írói tudatosan is törekedtek arra, hogy némely alkotásuk több helyütt közel egy időben lásson napvilágot. Jóllehet a megjelenések között legalább néhány nap általában eltelt, ez a törekvés szigorú értelemben az újraközlések sajátos határesetére felé közelít. Ám még ebben az esetben sem biztos, hogy a szövegváltozatok – keletkezéstörténetüket tekintve – azonos szinten helyezkednek el.

Akár az egyidejű közlések lehetséges egyidejűtlenségét, akár az egymás utáni megjelenések közel sem egyértelmű időrendjét tekintjük, a szövegleszármazási fa alapértelmezésben vett irányítottsága megbomlik. A filológiai kapcsolatok olyan hálózatot teremtenek, amelyben ugyan (re)konstruálható bizonyos időrend, de kérdés, hogy egy efféle szilárd időbeli sor megalkotása minden esetben megfelel-e az újraközlés

⁴ Az újraközlés formái igen széles skálán helyezkednek el, mely a szövegek mechanikus reprodukciótól (vagyis a nyomólemezek megosztásától-újrahasznosításától) a más lapokból való áttollózáson és az utánközlésre feljogosító írói gesztusokon keresztül a (változattól mindinkább az új mű felé vezető) szerzői újraírásokig terjed.

⁵ Kosztolányi újságírói munkájának életrajzi vonatkozásairól összefoglaló igénytel szól ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Bp., Osiris, 2017.

gyakorlatának, vagy a sajtó működésének eltérő feltételrendszereit tartja szem előtt. A változatok egymáshoz való viszonyát a sokszoros megjelenések hatására több-kevesebb esetlegesség hatja át, az írott szöveg alakulását szüntelen, némelykor világos célját vesztő folyamatnak mutatva. Ennek során sem az első, sem az utolsó közlés nem tekinthető magától értetődően kitüntetettnek: mindkettő megsokszorozódhat, és így megkérdőjelezheti az elsőség és utolsóság fogalmát.

A szövegleszármasztási sor elbizonytalanításához hasonló az újraközölt írások változó kontextusok felé való nyitottsága. Ez egyszersmind a különböző olvasók elfogadását, a más érdekeltségű és mélységű befogadói szokások elismerését, sőt a magas és tömegkultúra közötti határok megengedő kezelését is magában foglalja. Míg egyfelől a kontextus erősen befolyásolhatta a szövegek megértését, másik oldalról a változó közegek egy olyan írói törekvésnek is ösztönzést adhattak, amely az írások részleges hozzáigazítását célozta leendő közlési fórumukhoz.⁶ A szövegek alakulásának ez a mozzanata természetesen a legritkább esetben torkollott gyökeres átdolgozásba, és szintén nem a műalkotás szerves egységének kibontására irányult, hanem a megjelenéshez való nemegyszer esetleges idomulásnak jelentette az alapját. Erre szolgálhatnak példaként azok a Népszavában megjelent Kosztolányi-cikkek, amelyeket némi átdolgozást követően később a katolikus Élethez is eljuttatott szerzőjük. A változtatások zöme azonban nem több, mint kirakatba illő, felületes módosítás. Efelől nézve nincs sok csodálkoznivaló azon, hogy Kosztolányi kapcsolata egyik említett lappal sem bizonyult zavartalannak és igazán hosszú életűnek.

A szövegközlések kontextust teremtő ereje

A sajtóbeli közlések gyakorlata, szöveg és kontextus bonyolult kölcsönhatása, a közzeghatárok átlépésének tapasztalata egyre dinamikusabb képet rajzol ki a 20. század elejének irodalmi intézményrendszeréről. A pozitivista hagyományaitól eltávolodni igyekvő filológia szintúgy a dinamikus szövegfogalom szükségességét hangsúlyozza, az alkotások lezárhatatlanságának és a szövegköziség határtalanságának tapasztalatát, a művek eseményszerűségét az olvasás teljesítményével hozva összefüggésbe. Ezzel a lineáris leszármasztást megbontó hálózatszerű kapcsolatrendszer válik hangsúlyossá, a szerzői tökéletesítés céllevű mozgása helyett pedig a megjelenések már-már aleatórikus váltakozása, a részben kiszámíthatatlan, részben esetleges kontextushoz való igazodás bevégezhetetlen törekvése.

Meggyőződésem azonban, hogy ez az éremnek csak az egyik oldala. A főnti meglátásokból ugyanis nem következik, hogy a határok kizárólag korlátozó és megkötő szereppel bírának: nélkülük a határról való beszéd is tétjét vesztené. Ilyenképpen a

⁶ A lapok elvárásaihoz igazodást Petelei István kapcsán tárgyalja TÖRÖK Zsuzsa, *Petelei István és az irodalom sajtóközlege: Média- és társadalomtörténeti elemzés*, Bp., Ráció, 2011, 191.

filológus feladata sem merül ki abban, hogy minél részletesebben megismerje a szövegek történetének, eseményszerű változásainak bonyolult kérdéseit, kacskaringós és kacifántos menetét. Jogosnak tetszik az az igény is, hogy a kutakodó irodalmár ne túlbojnyoltsa, hanem legalább annyira egyszerűsítse, pontosabban fogalmazva: a lehetséges mértékig átláthatóvá tegye, követhetővé rendezze az általa kibogozott történetszálakat. A filológia nemcsak a kuriozitások száraz tudománya, de a döntések művészete is. Éppen ezért válhat olyan értelmező és alkotó munkává, amely egyazon jelenségekört több távlatból is érvényesen képes bemutatni, nem egyszerűen párhuzamos, hanem egymással kapcsolatban álló, de egymást nem vitató történeteket beszélve el.

Egyfelől tehát az újraközlések sajtóbeli sorozatai arra irányíthatják a figyelmet, hogy a szövegek alakulástörténete nem írható le kizárólag egy szigorúan célelvű folyamat feltételezése alapján. Az az elképzelés, amely – Max Weber kifejezéseit kölcsönözve – a publikálást mint jobbra célracionális cselekvések ideáltipikus sorát fogja fel, a sajtóközlések 20. század eleji gyakorlatát tekintve messze nem mutatkozik általánosnak, sőt, inkább csak részlegesen érvényesülő, viszonylagos törekvésként vehető számba. Másfelől viszont ezek a hatások igencsak tompított formában is jelentkezhetnek. Bár kézenfekvő lenne, ebben mégsem a közlések gyakorisága játszik meghatározó szerepet, hanem egy olyan, a szövegváltozatok és megjelenési körülményeik viszonyából adódó szemléletbeli eltérés, amelyet a számszerű különbségek legfeljebb csak utalás- vagy alkalmasszerűen jeleznek. Még ha a (főként sajtóbeli) közlések során az íráskor többsége a kontextus alakulását követve – hol jobban, hol kevésbé, hol szándékos ügyködésre vallva, hol véletlen összecsengéseket sejtetve – módosul is, akadnak hangsúlyos kivételek, amikor a nyomdafestéket látó szövegek mintegy maguk alakítják saját kontextusukat. Ebben pedig olyannyira nem a közlés gyakorisága a mérvadó, hogy a kétféle eset akár ugyanannak az írásnak az alakulástörténetében is keveredhet egymással.

Azt az alakító erőt, amelyet az íráskor megjelenése gyakorolhat közegükre, Kosztolányi hosszabb lélegzetű munkái nemegyszer annak ellenére példázhatják,⁷ hogy a regények – nem is szólva az Esti Kornél-novellákról – nem különülnek el élesen a számos újraközléssel bíró művektől. A *Pacsirta* folyóiratban és hírlapban is napvilágot látott, az *Aranysárkánynak* – Pesti Hírlap-beli közlése mellett – nemhogy két kötetkiadása van, hanem még ifjúsági átdolgozása is létezik. A sajtóbeli megjelenések során a kontextus alakítása többek között történhet hívószavak révén, vagy úgy, hogy a szövegek a többszörös közlés gyakorlata révén rendezik újra maguk körül az életmű néhány más írását. Ez a folyamat természetesen kétirányú: nem csupán a kontextussá tett szöveg megy keresztül átalakuláson – a szöveggörnyezet formálásában az önértelmezés gesztusát is föl lehet ismerni.

⁷ Szegedy-Maszák Mihály monográfiájának több fejezete is érdemben szól arról, hogy Kosztolányi alkotásainak befogadása nem függetleníthető a megjelenés körülményeitől: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram, 2010.

Az életmű kapcsolódásait létrehozó hívószavakra alighanem Esti Kornél szerepeltetése a legkézenfekvőbb példa, különösképp akkor, amikor Kosztolányi eredendően nem az Esti-történetekbe iktatja be a hős nevét, vagy ritkábban: hagyja el azt a szövegből. Utóbbi a kontextus különösen radikális átalakítását, lebontását jelenti, szinte erőszakos kilépést a szövegösszefüggésből, amely bizonyos szempontból ismét az újraközlések fentebb vizsgált logikájához kerül közelebb.

Jól ismert az *Esti Kornél* tizenkettedik, alvó elnökről szóló fejezete. Mint korábban föl hívtam rá a figyelmet,⁸ a Pesti Hírlap *Én és az alvó* című tárcájának második fele ennek egy rövid – valamelyest az elbeszélés folyóiratközlésénél korábbi szövegállapotot tükröző – részlete. Utóbbiban sem Esti, sem az elnök, sem a fő cselekményszál nem kerül elő. A rövid tárca az alvást a jelenlét, a nevetséges könnyűség, az emberi végesség ama kérdéseinek összefüggésébe ágyazza, amelyek jelentősége Kosztolányi számára messze túlhaladt az *Esti Kornélon*. Ebben azonban nemcsak – sőt megítélés szerint nem elsősorban – a különféle kontextusok értelemleltető erejének próbálgatását, a szövegösszefüggésekkel való játékot kell látni, de az újságírói kötelezettségek teljesítésének afféle könnyebb útját is.

A hívószavak másik példáját kínálja az *Aranysárcány* kéziratból rekonstruálható sajátossága: a regényt Kosztolányi jó ideig nem sárszegi történetként gondolta el.⁹ A megelőző regény, a *Pacsirta* Sárszegen játszódott, s úgy tűnik föl, az író nem visszatérő helyszínek szánta e kisvárost – inkább talán alakváltozatokban szerepeltette volna műveiben.¹⁰ Kosztolányi szinte csak a regény befejezésekor, a Pesti Hírlap-beli közlés megindulása után döntött úgy, hogy Sárszeg lesz a *Pacsirta* és az *Aranysárcány* – sőt később némely Esti-történet – közös helyszíne. Nem lehetetlen, e kései döntésnek is köszönhető, hogy a két regény nem minden szempontból illik össze. Sem a városi terek, sem az azokat benépesítő szereplők között nincs igazán kapcsolat, s ezt a cselekmények időbeli távolsága csak részlegesen magyarázza meg. A két regény eltérően formált visszatekintő elbeszélői helyzete éppannyira feszült, mint amennyire érdekes összjátékhoz vezet: a *Pacsirta* elmúlt századot idéző történelmi távlat¹¹ az *Aranysárcány* személyes életutak ívét bemutató zárlatának perspektívájával kerül érintkezésbe.

Az *Aranysárcány* kontextusalakító hatása abban is megnyilvánul, ahogy Kosztolányi – az írások többszöri közlésének kitaposott útján – a regény köré rendezi az

⁸ BENGI László, *Elbeszél halál: Kosztolányi-tanulmányok*, Bp., Ráció, 2012, 56–57 (37. lábjegyzet). Lásd továbbá GINTLI Tibor, *Anekdotalizmus és poétikai innováció az Esti Kornél szövegében*, *Literatura*, 2016/3, 148.

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Aranysárcány*, Kosztolányi Dezső Összes Művei, Kritikai kiadás, s. a. r. BENGI László, PARÁDI Andrea, Pozsony, Kalligram, 2014, 1093.

¹⁰ Ehhez lásd még SZILÁGYI Zsófia, *Az éretlen Kosztolányi*, Bp., Kalligram, 2017, 146–151.

¹¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kettős Monarchia emléke a magyar irodalomban = A magyar irodalom történetei*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, III, 96–107. Továbbá vö. BUCSICS Katalin, *Két pékről: Kosztolányi történelemszemléletéhez = Kosztolányi nemzedéke és a háború (1914–1918)*, szerk. BUCSICS Katalin, Bp., MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, 2015, 109–140.

öngyilkossággal kapcsolatos korábbi szövegeit, és a hírlapi megjelenés köré szerveződően szinte egy halálebenbeszélés-sorozatba ágyazza a hosszabb munkát.¹² Ez aligha esetlegesen adja az életmű egy karakteres olvasatát, hiszen az öngyilkosság Kosztolányi prózájában talán az *Aranysárkány* lapjain válik a leghangsúlyosabb motívummá.¹³

Az *Aranysárkány* 1924 tavaszán induló közlését nem sokkal megelőzően, februárban jelent meg a *Legenda* című novella, igaz, nem a Pesti Hírlap, hanem az ahhoz szorosan kapcsolódó Az Érdekes Újság hasábjain. 1924 áprilisának elején viszont már a Pesti Hírlap közölte a Novák öngyilkosságának jelenetét új címével is idéző *A küszöbönt*. Nem egész két héttel a regény lapbeli megindulását követően, az 1924. május 23-i számban *Az öngyilkos látott napvilágot, habár* – címével ellentétben – ez a Kosztolányi-szöveg egy végül be sem következett öngyilkosság történetét meséli el. Az *Öngyilkosság* című tárca 1925. március 8-án ugyanabban a számban jelent meg, amelyben a Novák Antal tettét leíró bekezdések is olvashatók. Ha ez utóbbi csúcspontja volt annak a sornak, amely az öngyilkosság témájának körüljárását eredményezte a Pesti Hírlap 1924-es és 1925-ös évfolyamaiban, az 1925 májusának végén közölt, *Vékony Pál élete és halála* címet nyert novella már inkább utóhang: ez az írás ugyanis a sorban elsőként említett *Legenda* némiképp módosított változata.

A *Legenda*, illetve a *Vékony Pál élete és halála* keretszerű közlése nemcsak motivikusan, de kompozicionálisan és poétikailag is emlékeztet az *Aranysárkányra*. A Kosztolányi-regényt eleve egyfajta keretbe foglalja a címadó motívum, de a mű szerkezetileg is mutat olyan vonásokat, amelyek Novák Antal történetének afféle foglalatát hozzák létre. Az utolsó két fejezet a korábbiakhoz képest kilenc évvel később játszódik, és az időbeli előreugrás révén elválnak a megelőző harminctől. A kézirat beható vizsgálata során pedig – a szerzőtől származó oldalszámozást elemezve – Parádi Andrea arra a fölismerésre jutott, hogy a regény korai változata még a mai második fejezettel, nagyjából tehát a sárkányeregetéssel és Novák színrelépésével kezdődött. Az első fejezet később, a második (azaz eredetileg első) fejezet letisztázása után került a regény élére, és a május elsejei jelenet leírásával – az utolsó fejezetekhez hasonlóan – szintén elválnak az események fő sodrától.¹⁴ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az első, illetve az utolsó két fejezet ne kapcsolódna igen szorosan a regény történetéhez. Ám a bennük megjelenő időbeli távlat sajátos kitüntetettséggel bír: míg az első lapok előrevetítik, ugyanakkor ellenpontoszák is az elkövetkezendő eseményeket, addig a regény zárzata visszatekintés révén eleveníti föl a gimnáziumi évek egykori világát, és a szereplők sorsának megváltozását tanúsítja. Erre emlékeztet a sajtóbeli közlés keretként megjelentetett novella fölépítése: rögvest egy tanuló öngyilkosságáról számol be, majd azt mutatja meg, ahogy a diák alakja az évek múlásával legendává olvad, fikcionalizálódik.

¹² BENGI, *Elbeszél halál, i. m.*, 120–124, 134; KOSZTOLÁNYI, *Aranysárkány, i. m.*, 1087–1089.

¹³ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Miért?* = K. D., *Innen-onnan: Írások A Héttől 1908–1916*, kiad. LENGYEL András, Bp., Nap, 2010, 54.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI, *Aranysárkány, i. m.*, 1030–1031.

Kosztolányi nem úgy írta a regényeit, mint a kor népszerű folytatásos közléseinek számos szerzője: nem részenként, hanem a kezdeti vázlatok után szinte egyhuzamban, majd többször, több fázisban módosítva, kiegészítve és meghúzza a szöveg ekként formálódó rétegeit.¹⁵ Így az író hosszabb prózai munkái – ha nem is tökéletesen, mozdíthatatlanul és lezártan – javarészt már az előtt készen voltak, hogy nyomtatásban napvilágot láttak volna. Ebből is adódott a lehetőség, hogy ezek a művek előre formálhatták-alakíthatták kontextusukat. Természetesen nem föltétlen arra gondolok, hogy Kosztolányi mindenben szándékosan készítette volna elő alkotásainak megjelenését. Arra azonban igen, hogy poétikai érdeklődésének változásait nemcsak éppen íródó szövegei mutathatják, hanem az újraközlések összetett módon szerveződő hálózatának ezzel egyidejű alakulásai is tükrözhetik.

Érdemes lenne ezért megvizsgálni, hogy a többi regény körül fölfedezhetők-e a kontextusteremtő újraközlések ahhoz hasonló nyomai, mint amelyek az *Aranysárkány* kapcsán megmutatkoztak. Egyáltalán nem bonyolult, csupán némi filológiai fölkészültséget és értelmezői figyelmet igénylő feladatról van szó. Jelenleg mégis csupán részben és nehézkesen gyűjthetők össze az ehhez szükséges adatok, minthogy a forrásgyűjtés primer munkálatai értelemszerűen más logika szerint bővítik és rendezik a bibliográfiai adatok körét. Hathatósabb segítség olyan korszerű adatbázis megalkotásától várható, amely már a tételek szaporítása során, a forrásföltérési munka folyamán is lehetővé teszi a megtalált nyomtatott közlemények kényelmes felhasználói kezelését, rugalmas, több szempontot megengedő listázását, a szűrés nagy szabadságfokú paraméterezését. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a gépi olvasás és a korszerű adatbázisok biztosította lehetőségek bármennyire segíthetik is a kutatást, a kialakított kontextusok és szövegösszefüggések végső soron mindig az olvasó értelmezéseit fogják tükrözni, és nem egy minden elemében tudatos alkotói szándék rekonstrukcióját végzik el.

A szövegösszefüggés módosulása kiváltképp éles fénytörésbe kerülhet akkor, amikor a megszólalás helyzete változik meg. Mindenekelőtt az *Esti Kornél* alakulástörténete és a *Mostoha* műfajilag és koncepcióban is ingadozó elképzelése szolgál példával arra, a beszédmód milyen erős és meghatározó kapcsolatban áll a kontextus értelemalkotó szerepével.¹⁶ A Kosztolányi-regények szereplőivel az olvasó leggyakrabban olyan jelenetekben találkozik, amelyeket áthatnak a másik megértésére való képtelenség jelei, illetve a párbeszéd kudarcának következményeitől terhesek. Az elhallgatás felé hajló szereplői beszéd és a narrátori szólam feszültsége a húszas és harmincas évek fordulóján azonban mind jobban megváltozik: a hősök – miközben már nem regényekben lépnek föl – szinte szószátyárrá válnak, s nemegyszer átveszik az

¹⁵ Ez a munka a sajtóbeli közlésekkel sem szakadt meg, hanem legalább a kötetmegjelenésig – de mint az *Aranysárkány* példája mutatja, akár még azt követően is – folytatódott.

¹⁶ Erről több tanulmányomban is szoltam, lásd például BENGÍ László, *A kompozíció ereje: Alakok és Esti Kornél*, Kortárs, 2014/2, 68–79; Uő., *Párbeszéd és mérték = Kosztolányi színpadi művei: Tanulmányok*, szerk. BUCSICS Katalin, Bp., MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, 2017, 98–125.

elbeszélői szerepköröket is. A megszólalás kontextusának megváltozása és a beszédet érintő gátlások föloldódása a filológiai kérdéseket olyan poétikai problémákhoz kapcsolja, amelyek nem hagyják nyugvópontra jutni a beszéd magától értetődőségének és az írás értelmező olvasásának dinamizmusát.

LÁSZLÓ BENGI

Philology as a Boundary Experience
On Dezső Kosztolányi's Publishing Practices

Publication practices during the early decades of the 20th century had a significant impact on the approach to literary works for both writers and readers. The majority of authors, including Kosztolányi, published the same work several times in different papers. The genealogy of texts is pervaded by the effects of contingency and unintentionality due to the lack of authorial, and sometimes editorial, control in the extensive and variable dissemination of works. Nevertheless, since the interaction of variants and their contexts can be conceived of as a mutual process, the mentioned publication practices also give rise to the possibility that a textual frame can be built around a work by re-publishing connected writings of the author's *oeuvre* in the same paper within a short period. As an example, I show how Kosztolányi compiled an almost invisible series of short stories about death and suicide around the publication of one of his novels in the middle of the 1920s.